

Kvinnliga pionjärer 5

Ellen Key och fredsviljan

Ellen Key var inte enbart en pionjär inom frågor om barnuppfostran och bildning, utan också en aktiv röst i flera av sin tids centrala samhällsdebatter. I denna text analyseras hennes resonemang om krig, fred och kön, med särskilt fokus på deras relevans för samtida diskussioner om försvarsvilja. Genom att läsa Key i ljuset av samtida säkerhetsdiskussioner kan hennes fredstanke ses som ett tidigt bidrag till förståelsen av social resiliens. Stabilitet och fred framstår hos Key inte som resultat av statlig kontroll eller militär styrka, utan som något som skapas och upprätthålls genom internaliserade värden, vardagliga praktiker och etiska dispositioner. Därigenom erbjuder hennes tänkande ett alternativt perspektiv på hur hållbara fredskulturer kan utvecklas i samtiden.

Jag deltar i ett seminarium om försvarsvilja. Vi kan låta plats och tid vara osagd men den brännande punkten tycks vara just denna: att kvinnors låga försvarsvilja både oroar och förvånar. Personligen är jag inte orolig och mest förvånad över den stora förvåningen. Jag vet att beroende på hur vi ställer frågan så tycks kvinnor rent utav ha ett större intresse för beredskap och säkerhet, i jämförelse med män. Den av tradition militärt kodade försvarsviljan tycks vara ett undantag. För att synliggöra kvinnorna, för att på riktigt förstå deras motivationer till att engagera sig i samhällets säkerhet och beredskap måste vi också vara villiga att ”bråka” lite grann med begrepp som säkerhet, försvar och försvarsvilja. Precis som Ellen Key.

Även om Key är mest känd för sina skrifter om barnuppfostran och bildning så engagerade hon sig i en mångfald av sin tids olika samhällsfrågor – inklusive de om krig och fred. Trots detta är hennes roll som debattör i sin tids krigspo-

litik till stor del utforskad (Kinnunen, 2019). Hennes resonemang gick ofta i polemik med hennes samtid (Ambjörnsson, 2014:9), Key vågade ställa frågor som ingen annan ställde och argumenterade emot rådande idéer. I denna text vill jag särskilt lyfta hennes tankar om fred och hur dessa bär på både feministiska visioner och särartsfeministiska föreställningar om det typiskt manliga och kvinnliga. Key ger oss verktyg att reflektera kring hur krig, fred och säkerhet än idag reproducerar könade ideal.

Ned med vapnen!

Bertha von Suttners (1890) bok *Ned med vapnen!* var en stor inspirationskälla för Keys tankar om fred, likväl som för den internationella kvinnliga freds rörelsen i stort. Boken beskrivs bäst som en pacifistisk roman som skildrar krigets fasor utifrån ett personligt, kvinnligt, perspektiv. Berättelsens huvudperson, Martha Althaus, är en adelskvinna vars positiva inställning till krig helt förändras till följd av egna erfarenheter av förluster och lidande. I dialog med Suttners verk, genom sin egen läsning av *Ned med vapnen!*, vänder sig Key emot föreställningen om kriget som ett slags objektivt existerande fenomen, eller ”en oundviklig naturmakt” (Key, 1899/2020, s.9), för att i stället betona att kriget lika mycket finns inom oss: ” (...) i och genom vildens ännu kvarlevande lidelser, vilka framträda också hos ett kulturfolk, när ett krig brutit ut, och vilka verka även på de högst utvecklade med ett slags hypnotisk makt” (Key, 1899/2020, s.9). Denna hypnotiska makt upprätthålls av krigets förespråkare genom fraser som ”nationens ära”, ”fredens trygghet” och ”fosterlandets heliga jord” – uttryck genom vilka, med Keys ord, ”de krigförande bedraga sig själva vid sina fredsbrott” (1899/2020, s.9). I Suttner finner Key även en inspirationskälla till sin evolutionistiska föreställning om kriget, där Suttner genom sin bok argumenterar för att krigskärleken trots allt avtagit med en stigande kultur. Keys evolutionistiska syn på kriget präglades på ett liknande sätt av en vision om att kriget i framtiden, genom en etisk och social evolution, skulle komma att upphöra. Detta gör ont att läsa mer än 100 år efter det att *Fredstanken* (1899) skrevs. En utebliven etisk och social evolution, utan tvekan.

För Key gick kvinnorörelsen och pacifismen hand i hand (Kinnunen, 2019), så till den grad att hon hävdade att en pacifistisk kvinnorörelse var den enda möjliga kvinnorörelsen (Key, 1918 se även Järvstad, 2022, s.161). Detta ställningstagande ägde så klart inte rum i ett vakuum utan återspeglar en för tiden dominerande tanke inom den internationella kvinnorörelsen (Järvstad, 2022). Det är även viktigt att förstå Keys tankar om krig och fred mot bakgrund av att de flesta av hennes texter i ämnet skrevs under, eller direkt efter, första världskriget. Även här knöt hon an till en europeisk fredsdiskussion, men med privilegiet

av att befinna sig i ett land som inte var inblandat i kriget (Kinnunen, 2019). Key var även en stark förespråkare av internationalism, i betydelsen internationella samarbeten mellan nationer, vilket hon såg som ett alternativ till den ”national-egoism” som under lång tid upprätthållits av män (Järvstad, 2022). Denna internationalism handlade för Key framför allt om visionen om ett fredligt och enat Europa. Samtidigt motsatte hon sig svensk inblandning i det första världskriget och debatterade flitigt sin ståndpunkt med förespråkare för svensk uppslutning bakom Tyskland i kriget, inte minst med Rudolf Kjellén – en av tidens starkaste förespråkare för svensk inblandning i första världskriget (Kinnunen, 2019). Key var en stark röst emot militarisering som lösning på konflikt. Snarare än att lösa konflikter reproducerar militarism ett konflikttänkande, samtidigt som den formar människor till att präglas av rädsla och hierarki, understryker Key i *Fredstanken* (1899:2020). En hållbar fred förutsatte i stället demokratiska och folkförankrade beslut (Kinnunen, 2019). Kvinnlig rösträtt, och kvinnors demokratiska deltagande, var enligt Key en förutsättning för en sådan samhällsordning.

Kvinnan som en fredsälskande varelse

För Key var kriget inte enbart ett politiskt eller militärt fenomen, utan också djupt präglad av föreställningar om kön. Krigets logik, uttryck och konsekvenser var, enligt henne, nära knutna till könade erfarenheter och samhälleliga roller. Inte bara drabbade kriget män och kvinnor på olika sätt; kvinnor bar, menade Key (1918), på särskilda förutsättningar att motverka krigets uppkomst. Genom de ansvar, erfarenheter och förmågor som följde av moderskapet ansåg Key kvinnor vara bättre lämpade att värna fred och livets fortbestånd. I denna tanke kopplade Key kvinnors reproduktiva och omsorgsrelaterade funktioner till en moralisk och politisk potential – en potential att fungera som motkraft till krigets destruktivitet.

Keys särartsfeminism framstår idag för många som särskilt svårsmält, ibland till och med provocerande, och en betydande del av den efterföljande forskningen har också riktat sin kritik mot just denna aspekt av hennes tänkande (se bl.a. Ambjörnsson, 1974; Vikström, 2021). Där Key argumenterade för att män och kvinnor besitter olika, av naturen givna, egenskaper som avspeglas i deras roller i hem och samhälle, har stora delar av 2000-talets feministiska teoribildning i stället präglats av en kritik av sådana essentialistiska antaganden. Idag förstås kön i högre grad som socialt och kulturellt konstruerat, snarare än som bärare av bestämda och oföränderliga egenskaper.

Samtidigt är det viktigt att historisera Keys position. I sin egen samtid var hennes särartsfeminism inte lika avvikande som den kan framstå idag. Även om det redan då fanns kritiska röster – som menade att Key både idealiserade kvinnan och samtidigt reducerade henne till modersrollen (Kinnunen, 2019; Sandström,

1896) – var hon långt ifrån ensam i sitt särartsfeministiska tänkande. Tvärtom ingick hennes idéer i en bredare intellektuell strömning där kvinnors påstådda särart inte enbart sågs som ett hinder, utan också som en resurs. Inom den pacifistiska särartsfeminismen utvecklades exempelvis föreställningar om kvinnan som en av naturen fredsälskande varelse, vars moraliska sensibilitet stod i kontrast till en mer aggressiv och konkurrensinriktad manlighet (Järvstad, 2022).

Inspirerad av dessa strömningar formulerade Key (1915) en tydligt utopisk framtidsvision. I denna vision skulle kvinnors inträde i offentligheten och deras ökade inflytande över samhällsutvecklingen bidra till en omvandling av rådande värdesystem. Ett samhälle präglad av vad hon uppfattade som kvinnliga ideal – såsom empati, omsorg och ansvar för liv – skulle ersätta ett samhälle dominerat av manliga ideal kopplade till makt, konkurrens och våld. Denna tanke vilade på föreställningen om att kvinnor besitter en särskild form av empati och psykologisk intuition, och att moderskapet ger upphov till en unik och djupare förståelse för livets sårbarhet och värde (Kinnunen, 2019). I förlängningen tänkte sig Key att kvinnors engagemang i fredsfrågor inte bara skulle mildra krigets verkningar, utan på sikt göra krig och krigföring till en föråldrad företeelse (Ambjörnsson, 2012:16).

Keys särartsfeminism framträder särskilt tydligt i essäsamlingen *Fredstanken* (1899/2020). Här utvecklar hon idén om kvinnors naturliga medkänsla som en central resurs i arbetet för fred. Kvinnor beskrivs som särskilt mottagliga för lidande, vilket inte bara gör dem benägna att motsätta sig krig, utan också kapabla att formulera alternativa sätt att organisera samhället. Samtidigt genomsyras texten av den starka framtidstro som präglar stora delar av Keys författarskap. Hennes blick är konsekvent riktad framåt, mot det som ännu inte är, men som kan bli. Som Ambjörnsson (2012) uttrycker det: ”Hennes älsklingstempus är futurum; bliva och varda är i hennes texter vanligare än vara och är” (s. 13). Denna framtidsorientering ger hennes fredstanke en tydligt utopisk karaktär, där hoppet om ett annat samhälle fungerar som drivkraft för kritik av det rådande.

Samtidigt är det viktigt att notera att Keys fredsbegrepp sträcker sig bortom en snäv förståelse av fred som enbart frånvaro av krig. För henne är fred i hög grad en kulturell och social praktik – något som måste odlas och reproduceras i vardagen. *Fredstanken* blir därmed en fråga om fostran, värderingar och livsformer. Den bör, enligt Key, genomsyra uppfostran och utbildning (Key, 1911/2017) och därigenom forma framtida generationers syn på konflikt och samexistens. Men den bör också ta sig uttryck i estetik, litteratur och kultur i en bredare bemärkelse (Key, 1899/2020). Genom konsten och kulturen kan alternativa ideal förmedlas och befästas – ideal som utmanar krigets logik och i stället främjar empati, förståelse och gemenskap.

Ur ett samtida perspektiv kan Keys idéer både problematiseras och aktualiseras. Å ena sidan riskerar hennes betoning av kvinnors ”naturliga egenskaper” att

reproducera begränsande och exkluderande könsnormer. Å andra sidan öppnar hennes tänkande för en bredare förståelse av fred som något som måste byggas i det sociala och kulturella livet, inte enbart säkras genom militära medel. I detta avseende kan hennes fredstanke bidra till att nyansera dagens diskussioner om säkerhet, försvar och beredskap, där frågor om värderingar, utbildning och social sammanhållning behöver ges mer utmärksamhet.

Den nationella identiteten – vad är värt att försvara?

Låt oss för en stund återvända till det nutida seminariet om försvarsvilja. Försvarsvilja har, under lång tid, knutits till föreställningar om nationell identitet – ofta utan någon egentlig problematisering av vad denna identitet innebär eller består av. Trots denna begreppsliga oklarhet antas en stark nationell identitet implicit leda till en stark försvarsvilja, i betydelsen viljan att ytterst offra sitt liv för nationens bästa. Denna föreställning framstår ofta som självklar i politiska och militära sammanhang, men vilar i praktiken på oreflekterade antaganden om både identitetens natur och dess relation till handling.

Det finns emellertid skäl att ifrågasätta om sambandet verkligen är så linjärt som det ofta framställs. För det första är det långt ifrån givet att det existerar en enhetlig nationell identitet som delas av alla medborgare. Snarare kan nationell identitet förstås som något mångfacetterat, föränderligt och kontextbundet – en sammansättning av olika erfarenheter, värderingar och tillhörigheter som inte nödvändigtvis sammanfaller. För det andra är det inte självklart att en sådan identitet, även om den upplevs som stark, automatiskt omsätts i en vilja att delta i eller stödja väpnat försvar. Försvarsvilja kan lika gärna botten i andra faktorer, såsom upplevd rättvisa, tillit till institutioner eller en känsla av ansvar gentemot medmänniskor snarare än nationen som abstraktion.

Denna problematik är långt ifrån ny. Redan i början av 1900-talet brottades Ellen Key med frågan om vad som egentligen karaktäriserade den svenska nationella identiteten. Tillsammans med flera av sin samtids intellektuella utvecklade hon idéer som gick i polemik med de dominerande föreställningarna om nationen (Ambjörnsson, 2012:17). Där nationell identitet traditionellt hade knutits till militarism, kungamakt och krigiska hjältedåd, formulerade Key i stället ett alternativt perspektiv där nationen förankrades i naturen och vardagslivet. I Keys (1915) tolkning var det inte slagfält eller historiska segrar som utgjorde kärnan i den nationella identiteten, utan snarare människors relation till landskapet. De vidsträckta skogarna, sjöarna, älvarna och bergen blev bärare av en gemensam känsla av tillhörighet. Den nationella identiteten framstod därmed inte som något som mobiliserade till konflikt, utan som något som band människor samman genom erfarenheter av stillhet, närhet och kontinuitet. I detta

perspektiv framträder nationen inte i första hand som ett objekt att försvara militärt, utan som en plats att vårda och bevara.

Vidare underströk Key (1916b) vikten av att särskilja mellan begreppen patriotism och nationalism. Patriotism, menade hon, handlar om kärleken till det egna landet, en känsla som kan vara öppen, inkluderande och förenlig med respekt för andra. Nationalism däremot, i dess mer exkluderande former, riskerar att definiera tillhörighet genom gränsdragningar mot det främmande och därmed ge upphov till misstänksamhet, aggression och i förlängningen konflikt. Där patriotismen kan främja omsorg och ansvar, tenderar nationalismen tvärt emot att mobilisera genom motsättningar Key (1916b).

Att återvända till denna distinktion i en samtida kontext öppnar för en mer nyanserad förståelse av försvarsvilja. Om det som är värt att försvara inte enbart är territoriella gränser eller historiska symboler, utan också demokratiska värden, social tillit och möjligheten till ett värdigt liv, förändras också innebörden av försvarsvilja. Frågan blir då inte bara om människor är beredda att strida för sitt land, utan vad de upplever att landet representerar – och om det är något de känner sig delaktiga i. Snarare än att utgå från att en given identitet automatiskt genererar lojalitet och uppoffring, behöver vi undersöka hur olika former av tillhörighet faktiskt skapas, upprätthålls och omsätts i handling. I en sådan analys kan Ellen Keys idéer fungera som en påminnelse om att nationen inte behöver förstås i termer av konflikt och exkludering, utan likaväl kan förstås som ett gemensamt rum präglad av omsorg, ansvar och fredliga ideal.

Vad kan Key lära oss om försvarsvilja?

Vad kan Ellen Keys tankar om kvinnor, fred och militarism lära oss om försvarsvilja? Jag menar att hennes tankar sträcker sig bortom de empiriska resultaten om skillnader i kvinnors och mäns försvarsvilja. Snarare erbjuder hon en teori, ett sätt att tänka, kring det könsspecifika som än i dag tycks prägla mäns och kvinnors förhållningssätt till krig, fred och försvar. Keys idéer om fredstanken kan förstås som en tidig teori om social resiliens och motståndskraft, där stabilitet och fred inte främst skapas genom statlig kontroll eller militär kapacitet, utan genom att fredstanken blir en integrerad del i människors vardagliga praktiker och etiska och moraliska dispositioner.

Key hade sannolikt betraktat vår samtid som alltför militariserad och funnit det egendomligt att vi låter frågor om trygghet och gemenskap domineras av militära metaforer. Med stor sannolikhet hade hon hellre talat om *fredsvilja* än *försvarsvilja* – inte för att hon förnekade behovet av säkerhet, utan för att hon uppfattade fred som något aktivt, något som skapas, som någonting mer än enbart frånvaro av krig. Key motsatte sig dessutom statens överordnad över

individen – en ideologi som hon kritiserade för att brista i sin hänsyn till medborgares mänskliga rättigheter genom att enbart värdera medborgare utifrån de uppoffringar de är villiga att göra för nationen eller staten (Key, 1916a). Key ställde sig således kritisk till uppoffring som ett moraliskt imperativ i krigets namn. Uppoffring och lidande fyller bara ett syfte om det bidrar till samhällsförbättring, argumenterade Key bland annat i *En djupare syn på kriget* (1916a). Mot bakgrund av detta skulle hon troligtvis ställa sig kritisk till vår tids definition av försvarsvilja, i betydelsen ”viljan att försvara nationen med vapen i hand och med risk för sitt eget liv”. Hennes ståndpunkt bäddar för en förståelse av försvarsvilja som någonting som kommer underifrån – som något som grundar sig i individens subjektiva upplevelser och förståelser av vad som är värt att försvara och på vilka sätt – snarare än som något som kommer uppifrån, på order av statliga myndigheter.

Keys utgångspunkt placerar oss inför en mer grundläggande fråga än den om opinionsmätningarnas siffror: *Vad är det egentligen vi ber människor att försvara?* När samtida mätningar undersöker försvarsvilja rör vi oss inom ett relativt snävt semantiskt och institutionellt ramverk, där militära funktioner och statens våldsmonopol oftast tas för givna. Detta sätt att formulera frågan riskerar att osynliggöra former av säkerhetsengagemang som traditionellt inte betraktats som försvar, men som i realiteten utgör fundament för samhällets motståndskraft. Det är här Keys tänkande blir fruktbart även för en modern diskussion om kvinnors säkerhetsengagemang. Hon kritiserade inte enbart kriget, utan också de tankefigurer som gör kriget möjligt: föreställningar om ära, plikt, styrka, territorialitet och nationell identitet som i sin natur kopplas till våld. I stället lyfte hon fram empati, omsorg, internationalism och ansvar för kommande generationer som säkerhetens etiska kärna (Key, 1899/2022).

Om vi översätter hennes hållning till dagens språkbruk skulle vi kunna formulera det så här: människor — kvinnor i synnerhet, om vi följer Keys resonemang — uttrycker inte nödvändigtvis låg försvarsvilja, utan *en annan typ av försvarsvilja*. En vilja som inte alltid artikuleras i termer av vapenmakt eller territoriell integritet, utan i termer av trygghet, social sammanhållning, fredsbevarande arbete, krisberedskap i lokalsamhället, och omsorg om liv och miljö. Med detta perspektiv blir förvåningen över kvinnors påstått låga försvarsvilja snarare ett symptom på någonting annat: att vårt språk idag inte rymmer hela det spektrum av säkerhetsskapande engagemang som finns. Vi frågar inom en ram där många kvinnors motiv och drivkrafter inte får plats — och drar sedan slutsatsen att engagemanget saknas.

Vad kan då Key lära oss om *kvinnors* försvarsvilja? Kanske framför allt detta: att när vi talar om försvarsvilja talar vi också om värden. Om vilken sorts samhälle vi vill försvara, och *på vilket sätt* detta försvar bör organiseras. Keys vision

om fredsvilja utmanar oss att tänka bortom det militäras självklara centrala position, och att i stället fråga oss vilka praktiker, relationer och ideal som faktiskt bygger ett motståndskraftigt samhälle. Hon påminner oss om att framtiden inte bara är något som händer — den är något som *skapas av människors vilja*. I Keys anda skulle vi kunna fråga: *Vad händer om vi inte frågar kvinnor om deras försvarsvilja, utan om deras fredsvilja, deras trygghetsvilja, deras vilja att bidra till samhällets motståndskraft? Vad skulle svaren då visa?* Det är kanske först då vi kan se hela bilden av kvinnors engagemang i samhällssäkerhet. Och kanske är det först då vi på allvar kan börja tala om försvarsvilja i bred mening — inte enbart som viljan att möta våld med våld, och genom att offra sitt eget liv, utan som viljan att skapa de samhällen där våldets logik får allt mindre utrymme.

Linda Kvarnlöf
Docent, universitetslektor,
Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap,
Mittuniversitetet

DOI: <https://doi.org/10.62607/smt.v103i3.65527>

Referenser

- Ambjörnsson, R. (1974). *Samhällsmodern: Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1896*. Doktorsavhandling, Göteborgs universitet. Finns tillgänglig: <https://gupea.ub.gu.se/items/aff37306-317a-438a-ac1a-0d32bb229aa2>
- Ambjörnsson, R. (2012). *Ellen Key. En europeisk intellektuell*. Albert Bonniers Förlag.
- Järnvad, K. (2022). *Under beredskap och krig. Nation, kön, främlingskap och våld hos svenska kvinnliga 1940-talsförfattare*. Makadam förlag.
- Kinnunen, T. (2019). "Ellen Key and Rudolf Kjellén on war, peace, and the future of post-First World War Europe". *Scandinavian Journal of History*, 44(2): 150-168.
- Key, E. (1899:2020). *Fredstanken*. Stockholm: The Sublunar Society.
- Key, E. (1915:2022). *Kriget, freden och framtiden*. Stockholm: The Sublunar Society.
- Key, E. (1916a). *En djupare syn på kriget*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Key, E. (1916b). *War, Peace and the Future: A Consideration of Nationalism and Internationalism, and of the Relation of Women to War*. New York: G.P. Putnam's Sons.
- Key, E. (1911:2017). *Barnets århundrade*. Albert Bonniers Förlag.
- Key, E. (1918). *Allsegraren. Kvinnorna under världskriget*. Albert Bonniers Förlag.
- Vikström, E. (2021). *Skapandet av den nya människan: Eugenik och pedagogik i Ellen Keys författarskap*. Doctoral Dissertation, Örebro University.
- Von Suttner, B. (1890). *Ned med vapnen!* Stockholm: Bonnier.